

Geliş Tarihi:
21.09.2022
Kabul Tarihi:
20.10.2022
Yayımlanma Tarihi:
11.11.2022

Kaynakça Gösterimi: Aksel, D., & Boşnak, B. (2022). Sivil toplum ve göç çalışmalarında köprüler kurmak: Türkiye örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Türkiye'nin Göç Siyaseti Özel Sayısı*, 21(Özel Sayı), 159-182. doi:10.46928/iticusbe.1177764

SİVİL TOPLUM VE GÖÇ ÇALIŞMALARINDA KÖPRÜLER KURMAK: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Araştırma

Damla Aksel

Sorumlu Yazar (Correspondence)

Bahçeşehir Üniversitesi

damla.aksel@eas.bau.edu.tr

Büke Boşnak

İstanbul Bilgi Üniversitesi

buke.bosnak@bilgi.edu.tr

Damla Aksel, Bahçeşehir Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde doktor öğretim üyesidir. Uluslararası göç, göç yönetişimi, diasporalar ve uluslararası hareketler konularında araştırmalar yapmakta ve bu alanlarda dersler vermektedir.

Büke Boşnak, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde doktor öğretim üyesidir. Lisans eğitimini Essex Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamlamıştır. Yüksek lisans derecesini London School of Economics and Political Science Avrupa Enstitüsü'nden, doktora derecesini ise Almanya'daki Eberhard Karls Tübingen Üniversitesi'nden Siyaset Bilimi alanında almıştır. Sivil toplum ve Avrupa çalışmaları konularında araştırmalar yapmakta ve bu alanlarda dersler vermektedir.

SİVİL TOPLUM VE GÖÇ ÇALIŞMALARINDA KÖPRÜLER KURMAK: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Damla Aksel
damla.aksel@eas.bau.edu.tr
Büke Boşnak
buke.bosnak@bilgi.edu.tr

Özet

Son otuz yılda küreselleşmenin etkisiyle yaşanan dönüşümler, uluslararası göç ve sivil toplum alanlarında yeni tartışmaların gelişmesini beraberinde getirmiştir. Bu iki alana dair akademik çalışmalarda farklı kuramsal yaklaşımlar görülmekle birlikte, sivil toplumun göç süreçlerinde her geçen gün daha önemli bir aktör olarak yer alması iki alan arasında köprüler kurulmasını zaruri hale getirmektedir.

Amaç: Bu makale, sivil toplum alanındaki kuramsal tartışmalardan yola çıkarak, liberal ve eleştirel yaklaşımlar üzerinden Türkiye örneğini ele almayı amaçlamaktadır. Makalede Türkiye’de uluslararası göç alanında faaliyet gösteren sivil toplum alanına dair akademik çalışmaların haritalandırılmasından faydalanılarak, üç tematik alan üzerinden –entegrasyon, ulusaşırı hareketler ve küresel yönetim– sivil toplumun, göç süreçlerine etkisi analiz edilmektedir. Bu bağlamda Türkiye örneği üzerinden sivil toplum ve göç çalışmaları arasında teorik ve ampirik köprüler kurulması hedeflenmektedir.

Yöntem: Makalede ilk olarak Türkiye’de göç alanında faaliyet gösteren sivil toplum alanına dair akademik çalışmaları haritalandırabilmek amacıyla sistemli bir literatür taraması yapılmaktadır. İkinci olarak, sivil toplum kuruluşlarının birincil dokümanları üzerinden tematik analiz gerçekleştirilmektedir.

Bulgular: Türkiye’nin göç politikalarında yaşanan paradigma değişikliği, bu alanda çalışan sivil toplum kuruluşlarının sayıca artması ve çeşitlenmesini beraberinde getirmektedir. Ancak devletin hem göç yönetişimi hem de sivil toplum politikalarında merkezi otoritesini güçlendirmesi, sivil toplum kuruluşlarının sınırlı bir alanda ve kısa süreli stratejilere yönelik çalışabilmesine yol açmaktadır. Bu durum alandaki akademik çalışmaların da sivil toplumun hizmet sağlayıcılığı rolüne odaklanmasını beraberinde getirmektedir.

Özgünlük: Türkiye’deki göç alanında yaşanan paradigma değişikliği üzerinden sivil toplum alanını kapsamlı olarak analiz etmesi açısından bu makale özgünlük taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, Uluslararası Göç, Türkiye, Hizmet Sağlayıcılık, Entegrasyon, Ulusaşırı Hareketler, Küresel Göç Yönetişimi

JEL Sınıflandırması: R23

BUILDING BRIDGES BETWEEN CIVIL SOCIETY AND MIGRATION STUDIES: THE CASE OF TURKEY

Abstract

Over the last thirty years, globalization-related developments have led to new debates on civil society and international migration. Despite the diverse theoretical approaches in civil society and migration studies, the increasing role of civil society in migration calls for building bridges between these fields of study.

Purpose: Drawing on liberal and critical approaches in civil society studies, this article analyzes the impact of civil society on migration processes through three thematic areas – integration, transnational movements, and global governance. In particular, it aims to establish theoretical and empirical bridges between civil society and migration studies through the example of Turkey.

Method: The article first employs a systematic literature review to map academic debates on civil society in Turkey's migration field. Second, a thematic analysis is carried out on the primary documents on civil society.

Findings: The paradigm shift in Turkey's migration policies has triggered civil society's proliferation and diversification. However, the centralization of the state's power in migration governance and civil society policies channeled civil society into working in a limited area and utilizing short-term strategies. Consequently, academic debates predominantly focus on the role of civil society in service provision. **Originality:** This article is original in comprehensively analyzing the civil society studies through the paradigm shift in the field of migration in Turkey.

Keywords: Civil Society, International Migration, Turkey, Service Provision, Integration, Transnational Movements, Global Migration Governance

JEL Classification: R23

GİRİŞ

Son otuz yılda küreselleşmenin etkisiyle birlikte artan ve çeşitlenen uluslararası göç alanı pek çok devletin ve uluslararası örgütün temel gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Bu dönem aynı zamanda sivil toplum alanının da ulusaşırı ağlar yoluyla daha fazla canlandığı ve genişlediği bir dönem olmuştur. Göç süreçlerinde, başta göçmenlere yönelik faaliyet gösteren yerel, ulusal, uluslararası ağlar ve örgütler ile göçmen/mülteciler tarafından geliştirilen ağlar ve örgütler olmak üzere, farklı türde sivil toplum aktörleri etkili olmaktadır. Sivil toplum çalışmalarında egemen olan liberal yaklaşım sivil toplumu karşılıklı güveni ve paylaşılan değerleri besleyen ve nihayetinde demokratikleşmeyi güçlendiren önemli bir unsur olarak tanımlarken, eleştirel yaklaşım ise çıkar ve güç ilişkilerine vurgu yaparak sivil toplumun her zaman otonom ve demokratik bir alan yaratmadığını vurgular.

Yakın zamana kadar göç ve iltica alanında faaliyet gösteren sivil toplumla ilgili çalışmalar daha ziyade 20. yüzyıldan bu yana yoğun göç alan Küresel Kuzey ülkelerine odaklanmaktadır. Türkiye gibi yakın dönemde yoğun göçe maruz kalmış ve göç politikaları yeni şekillenen ülkelerde ise daha ziyade sivil toplumun hizmet sağlayıcılığı rolüne odaklanılmakta (Boşnak, 2021; Sahin Mencutek, 2021; Stock, 2022; Şenses, 2020), sivil toplumun kamu politikalarını şekillendirici rolüne ve göçe ilişkin entegrasyon, ulusaşırı hareketler ve küresel yönetim gibi meselelerdeki etkisine sınırlı olarak değinilmektedir. Bu makale Türkiye örneği üzerinden sivil toplum ve göç çalışmaları arasında teorik ve ampirik köprüler kurmayı hedeflemektedir. Makalede göç ve göçmenlik kavramları istemli ve zorunlu göçleri içeren kapsayıcı bir yaklaşımla kullanılırken, sivil toplum ise göç alanında gönüllü yerel, ulusal ve uluslararası sivil örgütlenmeler olarak tanımlanmaktadır. Çalışma teorik olarak, sivil toplum kuramlarını kullanarak göç tartışmalarında sivil toplumun rolünü haritalandırmakta, ampirik olarak ise hem birincil kaynakları hem de mevcut literatürü kullanarak Türkiye'de sivil toplumun göç üzerine etkilerini derinlemesine inceleyerek katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Makale Türkiye'de son yıllarda göç alanında yaşanan paradigma değişikliğiyle birlikte göçmen odaklı faaliyet gösteren sivil toplum alanında genişlemeler olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu süreçte devletin hem göç hem de sivil toplum politikalarında güçlendirdiği merkezi otoritesi, sivil toplum kuruluşlarının (STK) sınırlı bir alanda ve kısa süreli stratejilere yönelik çalışabilmesine yol açmakta; entegrasyon, ulusaşırı hareketler ve küresel yönetim gibi uzun vadeli ve otonomi gerektiren alanlara eğilmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum alandaki akademik çalışmaların da STK'ların hizmet sağlayıcılığı rolüne odaklanmasını beraberinde getirmektedir. Makalenin ilk bölümünde, sivil toplum çalışmalarında liberal ve eleştirel yaklaşımlar ele alınacak ve göç literatüründeki temel tartışmalar üzerinden sivil toplumun işlevi üzerinde durulacaktır. İkinci bölüm, araştırmada kullanılan sistemli literatür taraması ve tematik analiz yöntemini detaylandırmaktadır. Üçüncü bölüm, kuramsal yaklaşımlar ışığında Türkiye'de sivil toplumun göç süreçlerine etkilerini incelemektedir. Sonuç kısmı ise araştırmadan elde edilen bulguları özetlemekte, çalışmanın kısıtlılıklarına işaret etmekte ve gelecekteki araştırmalar için öneriler sunmaktadır.

SİVİL TOPLUM VE ULUSLARARASI GÖÇ: KURAMSAL ÇERÇEVE

Sivil toplumun göç süreçlerindeki rolünü ele alabilmek amacıyla bu bölümde ilk olarak sivil toplum kuramlarındaki liberal ve eleştirel yaklaşımlar ele alınmakta, daha sonra bu yaklaşımlar üzerinden göç ve sivil toplum alanında öne çıkan meseleler değerlendirilmektedir.

Sivil Toplumda Kuramsal Tartışmalar: Liberal ve Eleştirel Yaklaşımlar

Sivil toplum hem geleneksel hem modern bir kavramdır (Kocka, 2006) ve birçok farklı kaynaktan beslenir. Geleneksel anlamda sivil toplumun kökleri, Aristoteles'in devletin uygarlığı (*civility*) koruduğu ve kanunla idare olunduğunu savunduğu topluma; kavramın modern anlamı ise Avrupa'nın Aydınlanma Çağı'nda kamu ve toplum yararını gözeten beşerî ilişkiler ağına dayanmaktadır (Hodgkinson ve Foley, 2003). Tarih boyunca, sivil toplum fikri değişik bağlamlara oturtulmuş, farklı anlayışlar edinmiş, türlü ideolojiler eşliğinde bambaşka şekillerde yorumlanmış ve kendisine farklı anlam ve roller yakıştırılmıştır. Bu bölüm sosyal bilimler literatüründe sivil toplum üzerine damga vuran ve birbiriyle rekabet halinde olan iki önemli kuramsal tartışma üzerinden sivil toplum yaklaşımlarını ortaya koymakta ve göç ile ilişkisini incelemektedir. Dolayısıyla, aşağıda görüleceği gibi, Tocquevilleci ve Gramscici sivil toplum kavramsallaştırmasına yönelik kapsamlı bir analiz yapmak bu çalışmanın amacını aşmaktadır. Bununla birlikte, kavramsal tartışmaların çeşitliliğini, çekişmeleri ve derin fikir ayrılıklarının olduğunu da vurgulamak gerekmektedir.

Normatif değerlere vurgu yapan ve sivil toplumu, kamu ve toplum yararını gözetir gören modern anlayış, başta de Tocqueville olmak üzere liberal teorisyenlerin sivil toplum ile demokratikleşme arasında bağlantı kurmasıyla bir adım ileriye götürülmüştür. *Amerika'da Demokrasi* (2016) isimli ufuk açıcı eserinde Tocqueville, sivil/toplumsal (*civic*) derneklerin vatandaşlara, seslerini duyurmakta ve taleplerinin yerine getirilmesi yolunda devlete baskı uygulama imkânı verdiğini savunur. Ayrıca Tocqueville'e göre derneklere katılım, demokratik olgunlaşmada payı olan "gönül bağları"ni tesis eder. Sivil topluma bu yaklaşım, liberal demokratik bakış ile ilişkilendirilir. Bu gelenek içinde, sivil toplum kuramları, devlet ve toplum ilişkilerini, birbirinden ayrı ve çatışır alanlar olarak konumlandırır ve özerkliğin önemine dikkat çeker.

Birçok çağdaş bilim insanı, sivil toplum çalışmalarını liberal demokratik yaklaşım üzerine inşa etmiştir. Robert Putnam ve diğer Yeni-Tocquevilleci teorisyenler, sivil/toplumsal ve siyaset dışı dernekleri sivil toplumun özü, demokrasinin de önkoşulu olarak görür. Putnam'ın sivil katılım ve sosyal sermaye üzerine olan eseri, ciddi şekilde eleştirilmesine rağmen en etkili çalışmalar arasında yer almaktadır.

Putnam ve diğerleri (1994), Kuzey ve Güney İtalyan devletlerindeki sivil toplum ve yönetim üzerine çalışmasında, bu devletlerin hükümetlerinde ve demokrasilerinde görülen kalite ve etkinlik farkını, "sivil katılım" derecelerindeki farka yorar. Demokratik başarı, sivil topluluk ve sosyal sermaye kavramları ile açıklanır. Putnam'a göre sivil toplumun demokratik kamu hayatına asıl katkısı,

bireylerin birbirine güvendiği, mütekabiliyet (*reciprocity*) ve işbirliği içinde yaşadığı ortamı, yani sosyal sermayeyi oluşturmasıdır. Bu doğrultuda dernekler, içinde yer alanların benlik algısını genişletip “ben”i “biz”e yükseltir/dönüştürür (Putnam, 1995, s. 67). Sivil/toplumsal katılım ağları, “yaygın hale gelmiş mütekabiliyet normlarını besler ve toplumsal güvenin oluşmasını teşvik eder” (Putnam 1995, s. 67). Bu sebepten, liberal demokratik yaklaşıma göre sivil toplum, demokrasi ve sosyal sermayenin pekişmesinde kilit aktörler olarak görülür. Sivil toplumun yararlı etkilerine dair geniş ve kapsamlı genellemelere getirilen, nedensel mekanizmaların ampirik olarak nasıl işlediğine dair kanıt yokluğu eleştirilerine rağmen (Berman, 1997), Putnam’ın fikirleri bilimsel ve siyasal tartışmaları etkilemeyi sürdürmektedir. Bu çerçevede, sivil topluma liberal demokratik bakış, Batılı kalkınma siyaseti çevrelerinde, siyasetin ve demokratikleşme tartışmalarının olmazsa olmazı haline gelmiştir.

Sivil topluma liberal demokratik bakışın yanında eleştirel teorilerin de, özellikle Batılı olmayan bağlamlarda, ampirik araştırmaların yayılması uyarınca ağırlık kazanması söz konusu olmuştur. Bunlardan en dikkat çekici olan Gramscici yaklaşım, sivil toplumu ve onun genel olarak toplumdaki rolünü eleştirel şekilde değerlendirmiştir. Gramsci de sivil toplumu, ekonomi ile devlet arasındaki saha olarak algılamış olsa da liberal bilim insanlarının aksine, sivil toplum ile devlet/ekonomi arasına koyduğu sınırlar yalnızca analitik ve teoriktir (Buttigieg, 1995). Gramsci’ye göre sivil ve siyasal toplum arasındaki ayrım muğlak olup sivil toplumun ille de proaktif ve demokratik rolü olmayabilir. Sivil toplum ve devlet, birbirinden ayrı iki arena olmayıp kendi içlerinde aynı ideolojik bölünmelerden nasibini alır. Bu ilişki içinde sivil toplum, ikici ve diyalektik bir rol oynar. Bir yanda sivil toplum, devletle etkileşimde bulunup ona muhalefet eden bir aktör (*agent*) değil; bilakis, hükümetin ve hükümeti kontrol altında tutan hegemonik güçlerin bir unsurudur (Gramsci, 1971). Sivil toplum, baskın grubun ideolojisini topluma yaymakta ve bu şekilde, “yönetici sınıfın, içinde yer aldığı arenadaki gücünü, şiddete başvurmeyen yollardan yaymakta ve pekiştirmektedir” (Buttigieg, 1995, s. 26). Bu yüzden sivil toplum, hegemonyanın inşasında ve sürdürülmesinde kilit rol oynar. Öte yanda, Gramsci’ye göre sivil toplum, reformcu süreçlerin serpilebileceği alternatif pratiklerin gelişmesi yararına hegemonya karşıtı güçlere de fırsat sunar (Adamson, 1980, s. 171). Bu anlamda sivil toplum, aynı zamanda, hegemonyayla mücadele edilebilecek bir arena olarak tanımlanmaktadır. Della Porta’nın (2020) işaret ettiği gibi, “günümüzde sivil toplum teorisyenleri hâlâ toplumsal güvene yer veren normatif bir yaklaşımı izleyenler ile bunun yerine onun karanlık tarafını özel çıkarların ve bencil tutumların egemenliğinde görenler arasında bölünmüş durumdadır” (2020, s. 942).

Sivil Toplum ve Göç Tartışmaları

Sivil toplum yazınında göç konusunda yapılan çalışmalar sivil toplumun protestolarda, ağların kurulmasında, hizmet sunumunda ve savunuculuk faaliyetlerinde kilit bir rol oynadığını göstermektedir (Ambrosini, 2013; Garkisch vd., 2017). Protestolar, toplu eylem aracılığıyla göçmen ve mültecilerin seslerini yükseltmeye ve onları görünür kılmaya fırsat sunarak kamuoyunun dikkatini

çekmelerine ve karar vericiler üzerinde baskı kurmalarına olanak tanır. Ağların kurulması hem göçmenler ve mülteciler arasındaki dayanışma kültürünün geliştirilmesinde ve dolayısıyla sosyal sermayenin inşasında, hem de yerel, ulusal ve uluslararası aktörlerle kurulan ilişkilerde ön plana çıkmaktadır. Hizmet sunumu göçmen ve mültecilerin koşullarını iyileştirmek için yapılan insani yardım, sağlık hizmeti, barınma ve eğitim gibi temel hizmetler olarak tanımlanmaktadır (Ambrosini, 2013; Garkisch vd., 2017; Şenses, 2020). Savunuculuk ise göçmen ve mültecilerin haklarının tanınması, bu haklara erişimlerinin sağlanması ve bu haklarla ilgili politika süreçlerini etkilemeye yönelik faaliyetlerin bütünüdür (Ambrosini, 2013; Garkisch vd., 2017; Şenses, 2020).

Ancak sivil toplum çalışmalarındaki eleştirel yaklaşımda da ele alındığı gibi, sivil toplumun göçün yönetişimine dair süreçlerde otonom bir yer edinmesi her zaman mümkün olmamaktadır. Toğral Koca (2019) bu bağlamda 1980’lerden bu yana sivil toplumun göçmen ve mültecileri güçlendiren rolünde dönüşümler yaşandığını ifade etmektedir:

“(…) neoliberal paradigmanın yükselişiyle birlikte, refah (sağlayıcı) devletten neoliberal (etkinleştirici) bir devlete geçişte sivil toplum gruplarına iş yüklendi. Sivil toplum, Rose’un (1996) ‘topluluk aracıyla yönetme’ olarak tanımladığı şekilde, her türlü yapısal soruna yardımcı olmak için devlet tarafından görevlendirildi. Bunlar arasında işsizlik, yoksulluk ve ayrımcılığın yanı sıra artan bir şekilde mülteciler ve sığınmacılar yer alıyor”.

Bu duruma paralel olarak insani yardım ve temel hizmet sunumu konularında yerel, ulusal ve uluslararası seviyelerde faaliyet gösteren STK’ların sayısında genişleme yaşanırken, göçmen odaklı ve göçmenler/mülteciler tarafından kurulmuş sivil toplum örgütlerinin devlet ile bireyler/toplumlar arasında nasıl bir rol edindiği sorgulanmaktadır. Sivil toplum örgütleri kimi zaman göçün kontrol edilmesi ve dışsallaştırılması, sadece belli grupların hareketliliğini ve içerilmesini olumlayan seçici politikaların desteklenmesine yönelik egemen devlet politikalarını pekiştirmesi dolayısıyla eleştirilere maruz kalmaktadır. Son yıllarda eleştirel sınır araştırmaları ve insani yardım alanındaki çalışmalar da, STK’lar ve uluslararası örgütlerin özellikle Türkiye gibi Küresel Kuzey ülkelerinin çeperindeki ve transit ülkelerde göçün kontrol altına alınması ve “polislik” politikalarının birer aktörü haline geldiğini tartışmaktadır (Cuttitta, 2020). Bununla birlikte bu ülkelerde göç alanında faaliyet gösteren STK’lar, çalışmalarında uzun süreli stratejileri nadiren yürütebilmektedir (Stock, 2022). Bu durum akademik çalışmalarda da entegrasyon, ulusaşırı hareketler ve küresel yönetişim gibi uzun vadeli etkileşim ve otonomi gerektiren alanlarda sivil toplumun rolünün sınırlı olarak tartışılmasına yol açmaktadır.

Entegrasyon

Göç tartışmaları açısından önemli alanlardan biri, sivil toplumun entegrasyon üzerindeki rolüdür. Özellikle Batı merkezli uluslararası göç ve iltica literatüründe çokça tartışılan konulardan biri olan entegrasyon, 1990’lardan itibaren evrensel insan hakları perspektifinin öne çıkmasıyla ve göçmenlerin daha fazla içerilmesine paralel olarak (De Haas vd., 2019), siyasal talepte bulunma,

toplumsal hareketler ve sivil katılıma dair çalışmalarla birlikte sivil toplum bağlamında tartışılmıştır (Halm ve Sezgin, 2012). Sivil toplumun entegrasyon üzerindeki etkisine dair çalışmalar liberal yaklaşımdan yoğun olarak beslenirken, Yeni-Tocquevilleci literatürde sıkça rastlanan sosyal entegrasyon ve sosyal sermaye kuramlarından faydalanıldığı görülmektedir. Örneğin Ager ve Strang'ın (2008) *Entegrasyonu Anlamak* başlıklı makalesinde bir arada yaşam süreçlerinin sadece işgücüne katılım ve eğitim gibi alanlara erişimle anlaşılamayacağı ifade edilmektedir. Uyumlu toplumların gelişebilmesi için aile ve aynı etnisite, milliyet, dini inanç veya grupla olan toplumsal ağların, diğer topluluklarla olan toplumsal köprülerin ve devlet kurumlarıyla olan toplumsal ilişkilerin de gerekli olduğu ifade edilmektedir. Toplumsal bağlara merkezi bir rol veren bu yaklaşıma göre mülteci toplum merkezleri ve yerelde iletişim ile müzakereye olanak sağlayan devlet-dışı kurumların entegrasyonu destekleyici bir etkisi olmaktadır (Ager ve Strang, 2008). Buna karşılık, yakın zamanda yaygınlaşan eleştirel yaklaşımlar “entegrasyon” kavramını sorgulamakta, içerme ve hariç bırakma politikalarına odaklanmaktadır. Sınırlamanın sadece fiziksel sınırlar yoluyla olmadığını tartışan araştırmacılar, devletlerin entegrasyon ve vatandaşlık politikaları yoluyla görünmeyen sosyal sınırlar yarattığını ifade etmekte, göçmen ve mültecilerin bu politikalar yoluyla hiyerarşik yapılar içine koyulduğunu belirtmektedir (Rumford, 2006; Toğral Koca, 2019). Kimi zaman devlet dışı aktörler göçmenler/mülteciler ile devlet kurumları arasında ilişki ağlarının gelişmesine destek olurken, aynı zamanda devletin neoliberal söylemini ve ayrımlı içerme (*differential inclusion*) pratiklerini yeniden üreterek kalıcı entegrasyonun önüne geçebilmektedir (Toğral Koca, 2022).

Uluslararası Hareketler

Göçmen odaklı faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerine dair öne çıkan bir diğer araştırma alanı da uluslararası ağlar ve pratiklere odaklanmaktadır. Entegrasyon tartışmaları göçmen/mülteciler ile ikamet ettikleri devlet ve içinde buldukları toplum arasındaki ilişkileri ele alırken, uluslararası çalışmalarından birden fazla aidiyet ve statüye sahip olabilen göçmenlerin sınır-aşan ve birden fazla coğrafyayı birbirine bağlayan ilişki ve ağlarını değerlendirmektedir. 1990'lardan önceki dönemde, göçmen sivil toplum alanının, köken ülke kültürünü ve kimliğini koruyarak uluslararası etkinliklerde bulunmasının entegrasyonu sektöre uğratacağı endişesi hakimken, daha yakın dönemdeki çalışmalarda entegrasyon ve uluslararası süreçlerinin aynı anda olabileceği ve hatta birbirini destekleyebileceği fikri yaygınlaşmaya başlamıştır. Göçmenler ve mülteciler kurdukları örgütler yoluyla uluslararası alanda pek çok etkinlikte bulunabilmekte, göçmen dövizleri ve girişimler yoluyla köken ülke kalkınmasını destekleyebilmekte, uluslararası siyaset fırsatlarından faydalanarak köken ülkelerindeki politik süreçleri etkileyebilmekte, sosyokültürel faaliyetler yoluyla kültürel miraslarını sürdürebilmekte, “sembolik elçiler” olarak köken ülkeyle ikamet ülkesini birbirine bağlayabilmektedir (Portes ve Zhou, 2012; Vertovec, 2004). Sivil toplumun uluslararası ağlar yoluyla güçlenerek ulus-devletin egemenliğine meydan okuyabildiğini iddia eden araştırmacılar, yeni siyasi aktörler olarak temsil kabiliyeti edinebildiğini savunmaktadır (Sassen, 2002). Buna karşın devlet iktidarının zayıflamadığı,

aksine yeni stratejiler yoluyla gücünü koruduğu fikrini savunan araştırmacılar, uluslararası ağlar ve devlet-dışı örgütlerin kimi zaman köken devletler tarafından yurtdışında yaşayan vatandaşlarını sürekli takip altında tutmak amacıyla kullanıldığını belirtmektedir (Brand, 2006; Collyer, 2006). Birden fazla ülkeye yönelik aidiyet gösterebilen bu gruplar devletlerle olan ilişkilerine bağlı olarak uluslararası ilişkilerde birer yumuşak güç ve kamu diplomasisi aracı olarak işlev görebilmektedir.

Küresel Göç Yönetişimi

Günümüzde göçmenlere yönelik çalışan veya göçmen/mülteciler tarafından kurulmuş örgütler, göçün yönetişimine dair ulusal ve küresel süreçlerde farklı roller edinebilmektedir. Neoliberal küreselleşmenin etkisiyle ivme kazanan göç süreçlerinin “yönetilmesi gereken”, ancak bunun ulus-devletler tarafından tek başına yapılamayacağı yaklaşımı 2000’lerden bu yana göç ve iltica yönetişimine dair çok devletli ve çok katmanlı bir müzakere ve diyalog alanı ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu alan 2007 yılından itibaren sistemli olarak düzenlenen Küresel Göç ve Kalkınma Forumu (GFMD) ile şekillenirken, 2015’te yaşanan göç “krizi” sonrası daha sistemli göç yönetişimini hedefleyerek toplanan 2016 New York Deklarasyonu ve onu takiben geliştirilen Güvenli, Sistemli ve Düzenli Göç için Küresel Mutabakat ve Küresel Mülteci Mutabakatı’nın oluşum sürecinde, son olarak da BM 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’nde kendini göstermektedir (Ferris ve Martin, 2019). Çok taraflı anlaşma ve mutabakatlarda köken, transit ve varış ülkelerinden temsilciler bir araya gelirken, göçmen odaklı çalışan ulusal ve uluslararası sivil toplum örgütlerinin yanı sıra göçmen/diaspora örgütlerinin de temsilci olarak dahil edilmesi söz konusu olmaktadır. Rother (2019) bu süreçlerle göçmen odaklı sivil toplumla devlet aktörlerinin aynı masada sosyalleşmesinin mümkün hale geldiğini, sivil toplum yoluyla hak temelli, insani kalkınma ve insan güvenliğine dayalı normların yayılabildiğini ifade etmektedir. Ancak çoğu zaman güçlü devlet aktörleri karşısında farklı sivil toplum aktörlerinin sesi her zaman yeterince duyulamamakta, göçmen odaklı örgütlerin dahil edilmesine yönelik verilen vaatler uzun dönemde sürdürülememektedir (Rother ve Steinhilper, 2019; Schierup vd., 2019; Wise, 2018).

YÖNTEM

Türkiye’deki sivil toplum alanının göç süreçlerindeki rolünün incelendiği bu makalede iki temel yöntem üzerinden araştırma gerçekleştirilmektedir. İlk olarak, uluslararası göç ve sivil toplum süreçlerinin Türkiye’deki durumuna dair akademik çalışmaları haritalandırabilmek amacıyla Garkisch ve diğerleri (2017) tarafından önerilen sistemli literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Literatür taraması sırasında hem Türkçe hem İngilizce dillerinde çalışma yapılırken, sivil toplum alanını ifade etmek için yaygın olarak kullanılan “sivil toplum”, “üçüncü sektör”, “dernek”, “hayırseverlik” gibi ifadeler, “göç”, “göçmen”, “mülteci”, “diaspora” terimleriyle bir arada verilmiştir (Bkz. Tablo 1). Tarama sırasında özellikle Türkçe kaynaklara erişim için Dergi Park araştırma motoru kullanılırken, İngilizce hakemli dergilerde yayınlanmış akademik kaynaklara erişim için Scopus ve Web of Science, hem Türkçe hem İngilizce akademik ve yarı akademik çalışmalara

erişim için de Google Scholar arama motoru üzerinden araştırma yapılmıştır. Tarama sonucunda 88 çalışmaya erişilmiş ve bu çalışmaların analizi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1. Arama Terimleri

İlk terim	İkinci terim	Üçüncü terim
“Sivil toplum”; “üçüncü sektör”; “dernek”; “hayırseverlik”; “sivil society”; “nongovernmental”; “third sector”; “nonprofit”, “philanthropy”	Göç; göçmen; mülteci; diaspora; migrant; migration; refugee	Türkiye; Turkey

Araştırmanın ikinci temel yöntemi, STK’ların farklı alanlardaki çalışmalarına dair belirlenen kriterler üzerinden seçilen STK’ların birincil dokümanlarının tematik analizi yapılmasına dayanmaktadır. Türkiye’de göç alanını şekillendiren çok çeşitli sivil toplum oluşumları mevcuttur. Bu çalışmada sivil toplum 4 temel kriter üzerinden seçilmiştir: (1) göç alanında çalışmak (giriş kısmında ifade edildiği gibi bu çalışmada göç şemsiye tabir olarak kullanılmaktadır), (2) yapılan çalışmalarda sürekliliğin olması (faaliyetlerinde göç alanında süreklilik gösteren ve aktif olan kuruluşlara odaklanılmıştır), (3) tematik alanlarla eşleşme sağlanması (entegrasyon, ulusaşırı hareketler ve/veya yönetim alanında çalışmalar yürüten kuruluşlar çalışma kapsamına dahil edilmiştir) ve (4) internet sitesi olan kuruluşlar (güncel internet sitesi olan kuruluşların çalışmaları kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir) araştırma kapsamında incelenmiştir.

Ampirik kısım Yıldırım ve Şimşek’i (2021, s. 251) takiben dört aşamada analiz edilmiştir: (1) verilerin kodlanması, (2) temaların bulunması, (3) tema ve kodların düzenlenmesi, (4) bulguların tanımlanması ve yorumlanması. Ulaşılan kaynaklar üzerinden nitel metin analizi yapılması amacıyla metin analizi programı MAXQDA2022 kullanılmıştır. Nitel veri analizini “desteklemek” amacıyla kullanılan araçlardan biri olarak değerlendirilen MAXQDA programı ile (Flick, 2013), hem önceden belirlenen tematik kategoriler üzerinden kodlama yapılması, hem de gömülü kuramlar yaklaşımına uygun olarak makalelerde yeni karşılaşılan ve tekrarlayan içeriklerin kodlanması yoluyla sistemli bir şekilde değerlendirilmesi sağlanmıştır. Sistemli literatür taraması sayesinde hem göç ve sivil toplum alanında yaşanan dönüşümler, öne çıkan meseleler ve Türkiye’deki göçmen çeşitliliğini yansıtan farklılıkların incelenmesi, hem de akademik alanda bu konuya dair ilgi ve yaklaşımlara dair zamansal dönüşümlerin değerlendirilmesi mümkün olmaktadır.

BULGULAR

Türkiye’de göç alanında faaliyet gösteren sivil toplum alanına dair sistemli literatür analizine göre 2015 yılına kadar yayınlanan sınırlı sayıdaki çalışmanın odağında özellikle Türk soylu olarak değerlendirilen toplulukların sivil toplum pratikleri bulunurken, bu tarihten sonraki çalışmalarda

başta geçici koruma altındaki Suriyelilere yönelik faaliyet gösteren çalışmalara odaklanıldığı, yayın sayılarında artış olduğu ve araştırılan konularında çeşitlenme yaşandığı görülmektedir. Bu dönemden sonraki makalelerde STK'ların hizmet sağlayıcı rolüne odaklanılsa da, sivil toplumun uluslararası literatürde yoğun olarak tartışılan entegrasyon, ulusaşırı hareketler ve küresel göç yönetişimi alanlarındaki rolüne sınırlı olarak değinilmektedir. Sivil toplum dokümanları üzerinden yapılan tematik analiz, bu alanlarda genişleme olduğunu göstermekte, ancak otonom bir sivil toplum alanının gelişmesindeki zorlukları ortaya koymaktadır. Bulgular bölümünde bu tartışmalar açılırken, önce Türkiye'deki göç politikalarında yaşanan dönüşümlerin sivil toplum alanı üzerindeki izdüşümleri ele alınacak, daha sonra da ikincil kaynaklar ve ampirik verilerin ışığında sivil toplumun göç alanındaki rolü irdelenecektir.

Türkiye'de Sivil Toplum ve Uluslararası Göç Politikaları

Göç alanıyla ilişkili çalışan örgütlenmeler, sivil toplum alanında yaşanan dönüşümlerin yanı sıra ülkenin göç, iltica, entegrasyon ve vatandaşlık politikalarından da doğrudan etkilenmektedir. Göç ve ilticanın yönetişiminde bir yanda egemen devletler ve uluslararası aktörlerin, diğer yanda devlet ile uluslararası örgütler gibi güçlü kurumsal yapılarla yerelde ve ulusalda çalışan sivil toplum örgütlenmelerinin arasındaki ilişki dengelerini inceleyebilmek için Türkiye'de özellikle son yirmi yılda yaşanan dönüşümler araştırmacılar için önemli bir alan yaratmaktadır. Bununla birlikte mevcut sivil toplum alanının anlaşılabilmesi için ülkenin göç politikaları tarihinde etkili olan üç dönemde öne çıkan yaklaşımların da ele alınması gerekmektedir: (1) modern ulus devletin kuruluşundan 2000'lerin başına kadarki dönem, (2) 2000'lerin başından 2015'e kadarki dönem, (3) 2015'ten günümüze kadar olan dönem.

Türkiye'de görülen uluslararası insan hareketliliğini ve istemli/istemli olarak göç etmiş kişilerin geçici veya kalıcı olma durumlarını yakın döneme kadar etkileyen politikalar modern ulus devletin kuruluş dönemlerine kadar uzanmaktadır. 19. yüzyılda imparatorluğun çözülmesi süreciyle başlayan ve modern ulus devletin inşa sürecinde netlik kazanan etnik homojenleştirme hedefi ülkenin göçü yönetme yaklaşımına önemli bir şekilde yansımıştır (İçduygu ve Aksel, 2013; Kirişçi, 2000). 1920 ve 1930'lardaki asimilasyonist uygulamaların bir sonucu olarak çıkarılan 1934 İskan Kanunu'nda "Türk kültürünü kuvvetlendirmek ve dil davasını çözüme ulaştırmak" amaçlarına paralel olarak Türk kültüründen olduğu düşünülen kişilerin ülkedeki nüfusunu yoğunlaştırmak ve genel olarak "Türk kültüründe eritme" yönteminin benimsenmesi söz konusu olmaktadır (Şakacı, 2020; Ülker, 2008). Bu politikanın bir sonucu olarak 1990'lara kadar büyük oranda Türk soyundan olduğu değerlendirilen göçmenlerin vatandaşlık yoluyla içerildiği görülmekte, başta Balkanlar ve Kafkaslardan olmak üzere farklı coğrafyalardan göç eden bu topluluklar tarafından sivil toplum alanında *hemşerilik* temeli üzerinden pek çok örgütlenme ortaya çıkmaktadır (Hersant ve Toumarkine, 2005). Türk soyundan olmayan kişi ve gruplar söz konusu olduğunda geçiciliğe dayanan bir yaklaşım ön plana çıkarken, bu

durum 1951 Cenevre Sözleşmesi'ndeki coğrafi sınırlamanın korunması üzerinden ülkede sadece geçici olarak ikamet hakkı tanınan mültecilere de yansımaktadır.

2000'lerden itibaren olan dönemde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) adaylık ve uyum süreçlerinin göç ve sivil toplum alanına doğrudan etkisi görülmektedir. Sivil toplum alanında bu etkinin göstergeleri arasında 2004 yılında Dernekler Kanunu'nda yapılan düzenlemeler ve 2008 yılında getirilen Yeni Vakıflar Kanunu'yla yapılan değişiklikler görülmekte, devlet ve sivil toplum diyalogu farklı politika alanlarına dahil edilmektedir. Göç alanında 2005 yılında gündeme gelen "İltica ve Göç Alanındaki AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Eylem Planı"na uygun olarak göçmen ve mültecilere yönelik hizmet sağlama ve savunuculuk faaliyetleri yürüten ulusal STK'lar ile başta 2013 yılında onaylanan Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu yazım sürecinde olmak üzere politika yapım süreçlerinde danışma kurulları üzerinden ilişki kurulurken, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) ve Uluslararası Göç Örgütü (IOM) gibi uluslararası örgütlerle yapılan işbirlikleri dikkat çekmektedir (Üstübcü, 2018). Yine de Mackreath ve Sağınç'ın (2017) çalışmasında belirtildiği gibi, göçmen ve mültecilere yönelik faaliyetlerde bulunan çoğunluğu hak temelli ve sınırlı imkanları olan örgüt sayısının Suriye'den gelen mülteci hareketliliğine kadar yirmiden az olduğu görülmektedir.

Son on yıllık dönemde ise Türkiye'nin göç, iltica, entegrasyon ve vatandaşlık politikalarında yaşanan paradigma değişikliği görünür hale gelmiştir. Geçmişte transit ülke statüsünün ön plana çıktığı Türkiye, bir yandan çalışma ve eğitim gibi farklı nedenlerle gelen göçmenler için bir varış ülkesi haline gelmiş, diğer yandan Suriye'de 2011 yılında başlayan iç savaş sonrasında yaşanan mülteci hareketliliğinin etkisiyle dünya üzerinde en çok mülteci barındıran ülke statüsünde yer almıştır¹. Geçmişte sadece Türk soylu olarak değerlendiren toplulukların uzun süreli kalışları yasal olarak mümkünken, günümüzde göç ve vatandaşlık politikalarında yaşanan dönüşümler kalıcı olabilecek toplulukların daha fazla çeşitlilik arz ettiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte Danış ve Nazlı'nın (2019) Suriyeliler konusunda ifade ettiği gibi, on yıllık sürecin sonunda Türkiye'de *de facto* bir entegrasyon süreci yaşanıyor olsa da devlet kurumlarının başta mültecilerin ülkede bulunmasını geçici bir durum olarak tanıma ve göstermesi dolayısıyla uzun vadeli süreçlere ilişkin mevcut politikalar belirsizlik içermektedir.

Bu dönemde aynı zamanda AB sürecinden uzaklaşma ve AB'nin normatif gücünün kaybolması sonucu, göç ve iltica alanındaki yeni müzakerelerle mevcut asimetric ilişkilerin sorgulanarak yeniden inşa edilmesi söz konusu olmuştur (Okyay ve Zaragoza-Cristiani, 2016). Sert ve Danış'ın (2021) ifade ettiği gibi 2015'teki göç dalgası sonrasında AB üye ülkeleri "mülteci krizi" söylemini kullanırken, Türkiye devleti İslami referansla muhacirlere yardım eden "ensar" ve "hareketliliği kontrol altında tutabilen güçlü devlet" çerçevelendirmelerini sahiplenmektedir. Bu durum hem iktidarın ülke içinde

¹ UNHCR (2022, Haziran 16), "Global Trends Report 2021", <https://www.unhcr.org/62a9d1494/global-trends-report-2021>(Erişim Tarihi: 05.09.2022).

gün geçtikçe sağlamlaştırdığı merkezi otoritesini, hem de uluslararası ilişkilerde bölgesel bir güç olma perspektifinin bir yansıması olarak insan hareketliliğini ve devlet-temelli uluslararası politikaları üzerinden yumuşak güç ve kamu diplomasisi yaklaşımlarını benimsediğini göstermektedir. Bütün bu süreçler sivil toplumun günümüzde göç alanında edindiği rolü etkileyen yapısal faktörler olarak ortaya çıkmaktadır.

Sivil Toplumun Göç Süreçlerindeki Etkileri

Türkiye’de göçmen odaklı sivil toplum örgütlenmelerine dair çalışmalar incelendiğinde, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana görülen göç ve vatandaşlık politikalarına uygun olarak, 2010’lara kadar yayınlanmış olan sınırlı sayıdaki araştırmanın odağında “Türk soylu” göçmenler tarafından kurulmuş dernekler olduğu görülmektedir. Şenses’in (2020, s. 71) de ifade ettiği gibi bu durumun arkasında, yasal çerçevenin etkisiyle “yabancı” olarak değerlendirilen toplulukların devlet tarafından “daha belirsiz ve geçici statülerde bulunmaları ve bununla ilişkili olarak da daha güvencesiz hayatlar yaşamaları” yatmaktadır. 2014 itibariyle geçici koruma statüsü verilen Suriyelilere odaklanacak şekilde öncelikle insani yardım, sonrasında da temel hizmetlerin sunumuna yönelik çalışan yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde kuruluş sayısında birkaç yıl içinde hızlı bir artış yaşanmıştır (Boşnak, 2021; Sunata ve Tosun, 2019). Bu durumun bir sonucu olarak günümüzde Türkiye üzerine yapılan araştırmaların çoğu, özellikle Suriye krizi sonrası mültecilere güvenlik, insani yardım, sağlık, eğitim ve sosyal yardım gibi temel hizmetlerin sağlanmasında sivil toplumun rolüne odaklanmaktadır (Boşnak, 2021; Damış ve Nazlı, 2019; Mackreath ve Sağnıç, 2017; Nimer, 2020; Sunata ve Abdulla, 2020; Sunata ve Tosun, 2019). Türkiye’de hizmet sunumu üzerine yapılan tüm bu ampirik araştırmalar ve bulgular, devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkiye ve devletin bu alandaki kontrolüne, dolayısıyla sivil toplum çalışmalarında eleştirel yaklaşımın önemine işaret etmektedir. Boşnak (2021) ise Türkiye’de sivil toplum ve zorunlu göç üzerine olan araştırmasında sivil toplumun hizmet sunumunda ve savunuculuk pratiklerinde “çifte ve birbirine bağlı” bir rol oynadığını (Garkisch vd., 2017) göstermiş, söylemlerini incelemiş ve sivil toplumun farklı aktörlerle (yerel, ulusal ve uluslararası) olan etkileşimini mercek altına almıştır. Göç ve mülteci alanında insani yardım kuruluşları ve hak temelli STK’lara odaklanan çalışma, bazen birbirini tamamlayıcı bazen de karşıt eylemleri ve söylemleri derinlemesine analiz etmektedir (Boşnak, 2021). Örneğin, Boşnak (2021) devletin hizmet sunumu yapan bazı insani yardım kuruluşlarına alan açtığını ve kaynaklar sağladığını, buna karşın bu kuruluşların hem devletin söylemlerini meşrulaştırdığını hem de uluslararası alanda devlet politikalarına meşruiyet sağladığını göstermektedir. Azınlıkta da olsa hak temelli STK’lar ise daha eşitlikçi, hak ve adalet söylemini benimsemiş ve yasal savunuculuk (*legal advocacy*) pratikleri üzerine yoğunlaşmıştır (Boşnak, 2021). İnsani yardım kuruluşları üzerine olan bulgular eleştirel yaklaşımın Türkiye özelinde önemine dikkat çekerken, hak temelli STK’lar ise sivil toplumun insan hakları, vatandaşlık ve demokratikleşme alanındaki potansiyelini vurgulamaktadır.

Entegrasyon

Türkiye’de göçmenlerin entegrasyon süreçlerinde farklı sosyal ağlar ve örgütlerin etkili olduğu görülmektedir. Türk soylu göçmenlerin ülkedeki entegrasyon süreçlerinin dil ve kültür benzerliği dolayısıyla sorunsuz yaşandığı kanısı yaygın olsa da, kendi içlerinde çeşitlilik arz eden, farklı sosyo-ekonomik statülerden gelen ve Türk kültürünün dışında başka kimlik unsurları da barındıran bu toplulukların kalıcılığa süreçlerinde de zorluklar yaşanmaktadır. Türk soylu göçmenler için 1980’lerden itibaren daha aktif göçmenlerin kurduğu yereldeki sosyal ağlar ve hemşerilik dernekleri benzeri örgütlenmeler ile ulusal federasyonlar, entegrasyon süreçlerini etkileyen unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Dernekler bir yandan Türkiye’de karşılaşılan zorluklar karşısında yardımlaşma ve bir arada olmayı kolaylaştırarak topluluk içinde sosyal ağları güçlendirirken, diğer yandan siyasi alana erişim açısından bir köprü olabilmekte, hatta yeri geldiğinde devlet kurumları adına kayıt alarak düzensiz konumdakilere statü sağlayabilmektedir (Bayraktar, 2014; Danış ve Parla, 2009; Kolukırcık, 2006; Toumarkine, 2001). Bununla birlikte, Türkiye’nin ulus-devlet inşa sürecinin bir uzantısı olan asimilasyonist yaklaşımın etkisi, göçmenlerin Anadolu’da barınabilmek için büyük oranda Türkiye’deki ana akım siyasi kültürün içine dahil olmasını ve entegrasyon süreçlerinde milliyetçi bir söylem sahiplenmesini beraberinde getirmiştir (Danış ve Parla, 2009; Kaya, 2004; Toumarkine, 2001). Ayrıca derneklerin devlet kurumları ve siyasi partilerle kurulan klientel ilişkiler bu topluluklar içerisinde yeni hiyerarşilerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Kolukırcık, 2006).

Türkiye’de yakın dönemde görülen Suriyelilere yönelik entegrasyon politikaları devlet, sivil toplum (yerel, ulusal ve uluslararası) ve uluslararası kuruluşların kimi zaman işbirliği içinde kimi zaman ise çatışan ilişkilerini ortaya koymaktadır. Göç ve mülteci alanında çalışan STK’ların faaliyetlerini incelediğimizde 2018 Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı öncesinde ve 2019 “Uyum Yılı” ilan edildikten sonra STK’ların bir yanda entegrasyonu destekleyen diğer yanda ise birebir devlet politika ve söylemlerini² yansıtan faaliyetlerde bulunduğunu görmekteyiz. Sivil toplum hem devlet hem de AB, BMMYK ve IOM ile yaptığı ortaklıklarla entegrasyon politikalarında önemli bir aktör konumundadır. Türkiye’de özellikle STK’lar eğitim, sağlık ve işgücü piyasasına katılımı destekleyen faaliyetler gerçekleştirmektedir (İçduygu ve Şimşek, 2016, s. 65; Parker, 2019; Sunata ve Tosun, 2019; Zihnioğlu ve Dalkıran, 2022). Uygulamalara baktığımızda göç alanında aktif olan Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (SGDD-ASAM, 2022) ve Mülteciler Derneği “sosyal uyum”u birincil çalışma alanı³ tanımlarken, İltica ve Göç Araştırma Merkezi (İGAM), Kırkayak Kültür Derneği ve Hayata Destek, çalışmalarında sosyal uyum projelerine sıkça yer vermektedir. Örneğin,

² Kaya (2020, s. 39) 2015’ten beri göçmenler ve yerel topluluklar arasındaki tırmanan gerginliğin ve 2019’da Suriyelilerin geri dönüşüne dair artan söylemlerin sadece bir söylem değişimi değil resmi düzeyde misafirlik politikalarından geri dönüş politikasına dönüşümün bir yansıması olduğunu ifade etmektedir.

³ SGDD-ASAM’ın sosyal uyum üzerine yürüttüğü kapsamlı çalışmalar için bakınız <https://sgdd.org.tr/calisma- alanlarimiz/sosyal-uyum/>, Mülteciler Derneği sosyal uyum birimi oluşturmuş ve uyum faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Detaylı etkinler için bakınız <https://mülteciler.org.tr/sosyal-uyum/>. 2020 yılında ise Sosyal Uyum Strateji Belgesi yayınlamıştır <https://mülteciler.org.tr/wp-content/uploads/2020/03/mülteciler-derneği-sosyal-uyum-strateji-belgesi-2020.pdf>.

İGAM 27-28 Haziran 2019 yılında Ankara’da ilk kez her kesimin yer aldığı “Yabancıların Sosyal Uyum Çerçevesinde İstihdama Erişim İmkanları ve Çözüm Önerileri” isimli bir konferans gerçekleştirmiştir (İGAM, 2019). Gaziantep’te göçmenler üzerine etkin çalışmalar yapan Kırkayak Kültür Derneği 2020 yılında Suriyeli Dom Göçmenlerin Entegrasyonunu ve Toplumsal Uyumu Teşvik Etme isimli bir AB projesi tamamlamıştır (Kırkayak Kültür Derneği, 2020). Hayata Destek Derneği ise sosyal uyum çerçevesinde “toplumsal diyaloga katılımı önceliklendiren ve bireyi güçlendiren” çalışmalar yapmıştır (Hayata Destek, 2017, s. 1). Tüm bu örnekler sivil toplum üzerine olan liberal yaklaşımların vurguladığı gibi sivil toplumun sosyal köprüler, toplumsal bağlar ve ilişkiler (Ager ve Strang, 2008) kurarak entegrasyonun önemli unsurlarından birini nasıl oluşturduğunu göstermektedir.

Mackreath ve Sağınç’ın (2017, s. 15) belirttiği gibi, “Türk hükümeti kaynak ve imkanlarını sadece mülteci kamplarına odaklayarak, Suriyelilerin çoğunluğunun içinde yaşadığı geniş ev sahibi toplumla ‘entegrasyon’ ve intibak gibi hassas meselelerden kaçmış ve eş zamanlı olarak yardımlarını iyice kemikleşmiş güç dinamikleri uyarınca hayırseverlik çizgisinde tutmuştur”. Aslında politika ve resmi söylem düzeyinde devlet tarafından teşvik edilen ve inanç temelli yardım kuruluşları tarafından aktif bir şekilde desteklenen “hayırseverlik politikaları” hem devlet politikalarını yeniden üretmekte ve meşrulaştırmakta hem de toplumlar arasındaki güç ilişkilerini besleyerek ve hiyerarşik kategoriler doğurarak hayırseverliğin ötesine geçilmeyen süreçler yaratmaktadır. Bunun bir örneğini yerelde, Gaziantep’te oldukça etkin olan Bülbülzade Eğitim Sağlık ve Dayanışma Vakfı’nın Türk ailelerin, Suriyeli ailelerin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşıladığı ve onları sosyalleşmeye teşvik ettiği “Kardeş Aile Projesi”nde görmek mümkündür (Anadolu Eğitim Platformu, 2013). Bu programda Anadolu insanının sosyal uyumdaki rolü ve misafirperverliği vurgusu dikkat çekicidir. BEKAM, *Ortak Geçmişten Ortak Geleceğe Sosyal Uyum* (2016) ve *Suriyeli Muhacirlere Sosyal Uyum Rehberi* (2018) isimli yayınlarında, sivil toplumun toplumsal dayanışmanın inşasındaki katkısına (2018, s. 16) ve “sivil toplum örgütlerinin toplumsal dayanışmasının inşasında katkıda bulunduğu” (Bülbülzade Vakfı, 2018) ve Suriyeli misafirlere yardım referanslı devlet politika ve söylemlerine, yardımsever-muhtaç ilişkisine ve sosyal uyumun uzun zamanlı değil geçici statüsüne işaret etmektedir. Tüm bu örneklerde sivil toplum, eleştirel yaklaşıma göre devletin kontrol altında tuttuğu bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uluslararası Hareketler

Türkiye’deki göçmen yardımlaşma derneklerinin tarihine bakıldığında, 1960’lardan itibaren uluslararası pratiklerin önemli bir rolü olduğu, bu durumun özellikle siyasal alana yansdığı görülmektedir. Zira göç eden toplulukların pek çoğunda zorunlu göç geçmişi bulunmaktadır ve Toumarkine’in (2001) de ifade ettiği gibi dernekleşme hareketlerinin bayraktarlığını yapanlar arasında siyasal göçmenler olduğu dikkat çekmektedir. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte “Dış Türkler” olarak tanımlanan, Osmanlı’nın dağılması sonrası Türkiye dışında kalan topraklarda yaşayan toplulukların desteklenmesi Türkiye’nin bir görevi olarak görülmeye başlanırken, kamuoyunun ilgisini bu konulara

çekmek ve “milli davayı savunmak” kimi derneğin temel işlevlerinden biri haline gelmektedir. Örneğin, Batı Trakya, Bulgaristan Türkleri, Irak Türkmenleri ve Türkistanlı göçmenler tarafından kurulan bazı dernekler çok dilli yayınlar, etkinlikler ve konferanslar yaparak bir yandan köken coğrafyalarda yaşanan insan hakları ihlalleri konularında uluslararası kamuoyunda farkındalık yaratmayı, diğer yandan da Türkiye’deki göçmen camiasını meselenin sivil boyutunun temsilcisi haline getirmeyi amaçlamaktadır (Danış ve Parla, 2009; Koçar, 2020; Toumarkine, 2001). Ayrıca dil kursları, süreli yayınları, folklor gösterileri, yemek ve müzik festivalleri yoluyla geride bırakılan coğrafyaya ait kültürel öğelerin sürdürülmesi, bu yolla kimliğin yeni nesillere aktarımı, köken coğrafyayla bağların korunması ve ulusaşırı siyasi pratiklerin desteklenmesi de söz konusu olmaktadır (Bayraktar, 2014; Koçar, 2020; Kolukırık, 2006). Ancak ulusaşırı pratiklerin gerçekleştirilmesinde Türkiye’deki devlet kurumları ve farklı siyasi partilerle olan ilişkiler etkili olmakta, Türkiye’nin iç ve dış politikasında yaşanan dönüşümler derneklerin faaliyetlerini doğrudan etkileyebilmektedir (Danış ve Parla, 2009).

Türk soylu olarak değerlendirilen göçmen gruplarının dışındaki toplulukların geliştirdiği sivil toplum alanının ulusaşırı pratiklerine dair çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, bu konu araştırmacılar için zengin bir çalışma alanı vaat etmektedir. Suriyeliler tarafından kurulan STK’lar üzerine yaptığı çalışmada Sahin Mencutek (2021) dayanışma amacıyla diğer ülkelerde yaşayan Suriyelilerle ve diğer uluslararası aktörlerle ekonomik, sosyal, siyasal etkileşimler içinde olduğunu ifade etmektedir. Suriyeli İş Adamları ve Girişimciler Derneği (SIAD) örneğini veren Sahin Mencutek (2021) bu tür kuruluşların Suriyeli girişimciler arasında, Suriyeli girişimcilerle devlet yetkilileri arasında köprüler kurduğunu ve ulusaşırı diaspora ağları üzerinden diğer ülkelerdeki girişimci ve kurumlarla etkileşim içinde olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bazı kuruluşlar BM örgütleriyle yaptıkları ortaklıklar üzerinden Suriye’nin temsilcisi olarak barış görüşmelerine katılabilmektedir (Sahin Mencutek, 2021). 2013 yılında Almanya’da kurulan ve Türkiye’de de araştırmacıları olan IMPACT-Civil Society Research and Development isimli STK tarafından 2021 yılında yayınlanan ve Suriyeli sivil toplum alanını haritalandıran rapor da, 36 Suriyeli STK’nın faaliyet gösterdiği Gaziantep’in Suriye içindeki ve dışındaki STK’ların uluslararası örgütler ve BM kurumlarıyla çalışabilmesi açısından bir merkez görevi gördüğünü ifade etmektedir (IMPACT, 2021). Kuruluşun 2016 yılındaki raporu da siyasi bilinçlenme ve katılım amacıyla faaliyet gösteren Suriyeli örgütlerin %20’sinin başta Türkiye olmak üzere Suriye’nin dışındaki ülkelerde olduğunu ortaya koymaktadır. Suriye’de pek çok bölgede var olan otorite boşluğu, temel altyapıyla ilgili sıkıntılara yol açarken, Türkiye’den 21 kuruluş kalkınma konusunda Suriye’ye yönelik çalışmalarda bulunmaktadır (Citizens for Syria, 2016). Bununla birlikte Sahin Mencutek’in (2021) çalışmasında da ifade edildiği gibi, devlet kurumları, yerel aktörler ve uluslararası STK’lar asimetrik ilişkiler kurdukları Suriyeli STK’ları “baskın güç ilişkileri ve politika yönüne uygun olarak eylemlerini disipline etmeleri” şartıyla göç yönetişimi süreçlerine ve Suriye’yle ilgili süreçlere dahil etmektedir.

Küresel Göç Yönetişimi

Küresel göç yönetişimi göç alanında aktif olan tüm aktörlerin devlet, belediyeler, uluslararası kuruluşlar, uluslararası ve ulusal STK'ların göç politika yapım süreçlerine uluslararası düzeyde dahil olmasının ve işbirliğinin altını çizmektedir. GFMD sadece Küresel Göç Mutabakatı ve Küresel Mülteci Mutabakatı, dolayısıyla Küresel Mülteci Forumu'nun gerçekleşmesine zemin hazırlamamış, aynı zamanda uluslararası göç yönetişimine dair bir çerçeve yaratmıştır. Ayrıca sivil toplumun uluslararası süreçlere katılımı, GFMD'de 2014-2015 dönem başkanlığı yapan ve yakın dönemde de küresel göç ve mülteci mutabakatları izleme forumlarında aktif olan Türkiye'deki STK'lar aracılığıyla sivil toplumun nasıl bir rol oynadığını analiz etmemize olanak sağlamaktadır. Liberal yaklaşım devlet ve sivil toplum arasındaki etkileşime ve sosyalleşme süreçlerine, sivil toplum örgütlerinin norm yaygınlaştırıcı olarak bu süreçleri dönüştürme gücüne dikkat çekmektedir. Bu yaklaşıma göre sivil toplumun uluslararası göç yönetişime katılımı hak temelli normların yaygınlaştırmasına olanak sağlar, tüm bu süreçlere şeffaflık kazandırır ve demokratikleşmeye katkıda bulunur. Türkiye'de 2015 yılında gerçekleşen GFMD sürecinin akabinde düzenlenen "GFMD Sivil Toplum Günleri"ne ve sivil toplumun katılımına baktığımızda toplamda dünyanın her yerinden toplam 225 sivil toplum delegesini –liderler, uygulayıcılar ve savunucuların yanı sıra ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde çalışan göçmen ve diasporayı– ve 114 hükümet temsilcisi, medya, gözlemci ve diğer konukları bir araya getirdiğini görmekteyiz (GFMD, 2015, s. 1). Türkiye'den ise sadece 15 kuruluş⁴, sınırlı bir katılım ve görünürlük sağlamıştır. GFMD sürecinin Türkiye'deki STK'ları nasıl etkilediğini, sosyalleşme ve öğrenme süreçlerini liberal yaklaşımdan analiz eden araştırmalar mevcut değildir. 2015'te GFMD Sivil Toplum Günleri'ne katılan bazı STK'ların bu süreçte edindiği bilgileri diğer STK'lara aktarması kuvvetle muhtemeldir. Ne var ki bu konuda yapılan araştırmalar son derece sınırlıdır.

Türkiye'de GFMD süreci ve sivil toplum üzerine çalışma yapan ve alana önemli bir katkı koyan eleştirel yaklaşım, sivil toplumun temsiliyet sorununu ortaya koymaktadır (Soykan ve Şenses, 2018; Şenses, 2020). Soykan ve Şenses (2018, s. 829) göçmenlerin seslerinin yeteri kadar duyurulmadığını, GFMD Sivil Toplum Günleri sürecindeki göçmenlerin "sınırlı temsiline" bir demokratik eksiklik olduğunu vurgulamakta ve göçmen temsiline göçün küresel yönetişimini otomatik olarak demokratikleştirmedini savunmaktadır. Hem GFMD hem de Küresel Mülteci Forumu'na katılım bu savı desteklemektedir.

⁴ GFMD Sivil Toplum Günleri katılım listesine göre Türkiye'den göç ve iltica alanında çalışan 4 ulusal STK (İGAM, Mülteci-Der, Mülteci Hakları Merkezi, SGDD-ASAM), 1 göçmen derneği (İzmir Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği), 2 uluslararası STK (Caritas Vakfı ve Maya Vakfı), 1 uluslararası ağ (Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Orta Dođu ve Batı Asya Bölge Teşkilatı), 2 sendika (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu-TİSK ve Tarım Orman İş Sendikası), 1 yarı-otonom hükümet dışı örgüt (Türk Kızılay), 1 üniversite (Başkent Üniversitesi), 2 üniversite araştırma merkezi (Ankara Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi ve Ankara Üniversitesi Sosyal Politikalar Merkezi) ve Türkiye Araştırma Merkezi isimli kuruluşun delegeleri katılımıştır (GFMD Civil Society, 2015).

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sivil toplum ve göç çalışmaları birbirinden farklı çalışma alanları olarak gelişse de günümüzde uluslararası göç alanında yaşanan dönüşümler sivil toplumun göç süreçlerinde önemli bir aktör olduğunu göstermiş ve bu süreçlerdeki rolünün incelenmesini mümkün kılmıştır. Aslında birbiriyle son derece ilişkili olan ama bağımsız bir şekilde gelişen bu çalışma alanlarındaki temel tartışmalar hem teorik hem de ampirik olarak sivil toplumun göç süreçleri üzerindeki etkisini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu makale, sivil toplum çalışmalarında liberal ve eleştirel yaklaşımdan yola çıkarak Türkiye örneği üzerinden akademik yazındaki tartışmaları haritalandırmış ve üç tematik alana odaklanarak –entegrasyon, ulusaşırı hareketler ve küresel yönetim– sivil toplumun göç süreçlerine etkisini analiz etmiştir. Bu bağlamda, iki önemli çalışma alanı arasında köprüler kurmuştur. Makalede sivil toplumun göç süreçlerinde göçmenler, vatandaşlar ve devlet kurumları arasında ağların yaratılmasının, toplumsal grupların sosyal ve siyasi süreçlere katılımını kolaylaştırdığı tartışılmış, ancak Türkiye gibi yakın zamanda yoğun göç alan ve merkezi otoritesini güçlendiren ülkelerde sivil toplumun genişlemesine rağmen hareket alanının sınırlı kaldığı ortaya koyulmuştur.

Bu argüman üç temel bulgu ile desteklenmektedir. İlk olarak, sivil toplum alanında sunulan ampirik örnekler çeşitli konularda sivil toplumun entegrasyon politikalarını aktif olarak desteklediğini göstermektedir. Buna karşılık, devletin değişen politika ve söylemleri esas belirleyici faktör olarak bu alanı şekillendirmeye devam etmektedir. İkinci olarak, göçmenler tarafından kurulmuş dernekler hem köken coğrafyayla bağların kurulmasında hem de kültürel etkinliklerin sürdürülmesinde kilit bir rol oynamaktadır. Son dönemlerde Suriyeliler tarafından kurulan derneklerin Türk yetkililer ile köprüler kurduğunu ve ulusaşırı diaspora ağları aracılığı ile ülkeleriyle etkileşimde bulunduğunu görmekteyiz. Son olarak, küresel göç yönetiminde sivil toplumun politika oluşturmadaki rolü Türkiye’de 2015’te yapılan GFMD sivil toplum günleri ve 2019’da Türkiye eş başkanlığında gerçekleşen Küresel Göç Mutabakatı örnekleri üzerinden değerlendirilmiştir. Burada önceki çalışmalar ile uyumlu temsiliyet sorunu dikkat çekicidir. Tüm bu bulgular göç yazınındaki önemli tartışmalara odaklanarak Türkiye’de liberal ve eleştirel yaklaşımlar üzerinden sivil toplumun göç süreçleri üzerindeki etkisini göstermektedir.

Bu çalışma göç alanındaki tartışmaları kapsamlı bir şekilde değerlendirirken, devlet, sivil toplum, sosyal hareketler ve savunuculuk ilişkisini göç bağlamında ele alan çalışmaların sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Örneğin Türkiye’de göç alanında başlıca aktörlerden biri olan ve hükümet güdümlü/destekli STK olarak faaliyetlerini sürdüren Kızılay, devlet-sivil toplum ilişkisindeki etkileşimi anlamak açısından önemli bir vakadır. İlgili literatürlerin birleştirilmesi bu alanın ampirik veriler ışığında bilimsel olarak anlaşılması ve çalışılmasını destekleyecektir. Ayrıca bu çalışmada sivil toplum ve göç alanının çok önemli bir kesişim noktası olan toplumsal cinsiyet çalışmaları incelenmemiştir. Sivil toplum ve göç çalışmalarında son dönemlerde önemli bir odak noktası olan toplumsal cinsiyetle ilgili çalışmalarda önemli artış olsa da analitik olarak sivil toplum kuramları

kullanılarak göç ve toplumsal cinsiyet ilişkisinin araştırılması yeni çalışmalara zemin oluşturabilir. Bu konu sadece akademik tartışmalar için değil, daha eşitlikçi politika oluşturulmasına da ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

- Adamson, W. (1980). *Hegemony and revolution: A study of Antonio Gramsci's political and cultural theory*. London: University of California Press.
- Ager, A. & Strang, A. (2008). Understanding integration: A conceptual framework. *Journal of refugee studies*, 21(2), 166-191.
- Ambrosini, M. (2013). Fighting discrimination and exclusion: Civil society and immigration policies in Italy. *Migration Letters*, 10(3), 313-323.
- Anadolu Eğitim Platformu (2013, Ocak 20). *Kardeş aile projesi yayılıyor*. <https://www.anadoluplatformu.org.tr/kardes-aile-projesi-yayiliyor/> (Erişim Tarihi: 05.07.2022)
- Bayraktar, Z. (2014). Geleneğin aktarımında ve yaşatılmasında göçmen sivil toplum kuruluşlarının rolü: İzmir Bosna Sancak Kültür ve Yardımlaşma Derneği örneği. *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 193-206.
- Berman, S. (1997). Civil society and the collapse of the Weimar Republic. *World Politics*, 49(3), 401-429.
- Boşnak, B. (2021). Politics of subsidiarity in refugee reception: The case of civil society in Turkey. *Journal of Immigrant and Refugee Studies*, 19(3), 301-315.
- Brand, L. A. (2006). *Citizens abroad: emigration and the state in the Middle East and North Africa*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buttigieg, J. (1995). Gramsci on civil society. *Boundary 2*, 22(3), 1-32.
- Bülbülzade Vakfı (2018, Nisan 10). *Suriyeli muhacirlere sosyal uyum rehberi çıktı*. <https://www.bulbulzade.org/egitim/item/700-suriyeli-muhacirlere-sosyal-uyum-rehberi-cikti> (Erişim Tarihi: 05.07.2022)
- Citizens for Syria (2016). *Mapping the Syrian civil society actors*. <https://citizensforsyria.org/OrgLiterature/CfS-mapping-phase1-EN.pdf>. (Erişim Tarihi: 05.07.2022)
- Collyer, M. (2006). Transnational political participation of Algerians in France. Extra-territorial civil society versus transnational governmentality. *Political Geography*, 25(7), 836-849.
- Cuttitta, P. (2020). Non-governmental/civil society organisations and the European Union-externalisation of migration management in Tunisia and Egypt. *Population, Space and Place*, 26(7), 1-13.
- Danış, D. & Nazlı, D. (2019). A faithful alliance between the civil society and the state: Actors and mechanisms of accommodating Syrian refugees in Istanbul. *International Migration*, 57(2), 143-157.
- Danış, D. & Parla, A. (2009). Nafile soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri örneğinde göçmen, dernek ve devlet. *Toplum ve Bilim*, 114, 131-158.

- De Haas, H., Czaika, M., Flahaux, M.-L., Mahendra, E., Natter, K., Vezzoli, S. & Villares-Varela, M. (2019). International migration: Trends, determinants, and policy effects. *Population and Development Review*, 45(4), 885-922.
- Della Porta, D. (2020). Building bridges: Social movements and civil society in times of crisis. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 31(5), 938-948.
- De Tocqueville, A. (2016). *Amerika'da demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ferris, E. E. & Martin, S. F. (2019). The global compacts on refugees and for safe, orderly and regular migration: Introduction to the special issue. *International Migration*, 57(6), 5-18.
- Flick, U. (2013). *The SAGE handbook of qualitative data analysis*. London: Sage.
- Garkisch, M., Heidingsfelder, J. & Beckmann, M. (2017). Third sector organizations and migration: A systematic literature review on the contribution of third sector organizations in view of flight, migration and refugee crises. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 28(5), 1839-1880.
- GFMD (2015). *GFMD CSD 2015 civil society delegates*. <https://gfmcivilsociety.org/wp-content/uploads/2020/02/List-of-Participants-GFMD-2015-CSD.pdf> (Erişim tarihi: 07.07.2022)
- GFMD (2015). *GFMD civil society achieving migration and development goals: Movement together on global solutions and local action. Recommendation benchmarks actions*. <http://madenetwork.org/sites/default/files/background-documents/GFMD-2015-Recommendations-booklet-EN-1.pdf> (Erişim Tarihi: 09.07.2022)
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks of Antonio Gramsci*. London: Lawrence and Wishart.
- Halm, D. ve Sezgin, Z. (2012). *Migration and organized civil society*. London: Routledge.
- Hayata Destek (2017). *Hayata Destek 2017 faaliyet raporu*. <https://www.hayatadestek.org/wp-content/uploads/2021/09/2017-faaliyet-raporu.pdf> (Erişim tarihi: 05.07.2022)
- Hersant, J. & Toumarkine, A. (2005). Hometown organisations in Turkey: An overview. *European Journal of Turkish Studies. Social Sciences on Contemporary Turkey*, (2).
- Hodgkinson, V., & Foley, Michael W. (2003). *The civil society reader*. Hanover [N.H.]; London: University Press of New England.
- İçduygu, A. & Aksel, D. B. (2013). Turkish migration policies: A critical historical retrospective. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 18(3), 167-190.
- İçduygu, A. & Şimşek, D. (2016). Syrian refugees in Turkey: Towards integration policies. *Turkish Policy Quarterly*, 15(3), 59-69.
- IMPACT Research (2021). *Hubs and bubbles: Syrian civil society after a decade of conflict*. https://impactres.org/reports/Mapping_CSOs_Phase_4_EN.pdf. (Erişim Tarihi: 05.07.2022)

- İGAM (2019, Kasım 11). *Küresel mülteci formu ulusal hazırlık çalışmayı*. <https://igamder.org/TR/igam/ulusal-hazirlik-calistayi-raporu-yayinlandi> (Erişim Tarihi: 08.07.2022)
- Kaya, A. (2004). Political participation strategies of the Circassian diaspora in Turkey. *Mediterranean politics*, 9(2), 221-239.
- Kaya, A. (2020). Reception- Turkey research report. RESPOND-Multilevel governance of mass migration in Europe and beyond project (#770564, Horizon2020) Report series. <https://respondmigration.com/wp-blog/refugee-reception-policies-practices-responses-turkey-country-report> (Erişim Tarihi: 05.07.2022)
- Kırkayak Kültür Derneği (2020). *Suriyeli Dom göçmenlerin entegrasyonunu ve toplumsal uyumu Teşvik Etmek*. <https://www.kirkayak.org/wp-content/uploads/2020/09/Suriyeli-Dom-Gocmenlerin-Entegrasyonunu-2.pdf>. (Erişim Tarihi: 01.07.2022)
- Kirişçi, K. (2000). Disaggregating Turkish citizenship and immigration practices. *Middle Eastern Studies*, 36(3), 1-22.
- Kocka, J. (2006). Civil society in historical perspective. *European Review*, 12(1), 65-79
- Koçar, Y. (2020). 20. Yüzyılda Türkistan'dan Çukurova'ya göç hareketleri ve Adana'daki Türkistanlıların faaliyetleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 35(2), 501-520.
- Kolukırık, S. (2006). Bulgaristan'dan göç eden Türk göçmenlerin dayanışma ve örgütlenme biçimleri: İzmir örneği. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1), 1-13.
- Mackreath, H. & Sağnıç, Ş. G. (2017). *Civil society and Syrian refugees in Turkey*. İstanbul: Yurttaşlık Derneği.
- Nimer, M. (2020). Transforming state-civil society relations: Centralization and externalization in refugee education. *New Perspectives on Turkey*, 63, 32-54.
- Okyay, A. & Zaragoza-Cristiani, J. (2016). The Leverage of the gatekeeper: Power and interdependence in the migration nexus between the EU and Turkey. *The International Spectator*, 51(4), 51-66.
- Paker, H. (2019). *Practicing coexistence in civil society: Syrian refugees in Turkey*. İstanbul: IPC.
- Portes, A. & Zhou, M. (2012). Transnationalism and development: Mexican and Chinese immigrant organizations in the United States. *Population and Development Review*, 38(2), 191-220.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65-78.
- Putnam, R. D., Leonardi, R. & Nonetti R. (1994). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*, Princeton: Princeton University Press.
- Rother, S. (2019). The global forum on migration and development as a venue of state socialisation: A stepping stone for multi-level migration governance? *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(8), 1258-1274.

- Rother, S. & Steinhilper, E. (2019). Tokens or stakeholders in global migration governance? The role of affected communities and civil society in the global compacts on migration and refugees. *International Migration*, 57(6), 243-257.
- Rumford, C. (2006). Theorizing borders. *European journal of social theory*, 9(2), 155-169
- Sahin Mencutek, Z. (2021). Refugee community organisations: Capabilities, interactions and limitations. *Third World Quarterly*, 42(1), 181-199.
- Sassen, S. (2002). Global cities and diasporic networks: Microsites in global civil society. *Global civil society*, 2002, 217-240.
- Schierup, C.-U., Delgado Wise, R. & Toksöz, G. (2019). Migration, civil society and global governance: An introduction to the special issue. *Globalizations*, 15(6) 733-745.
- Sert, D. Ş. & Daniş, D. (2021). Framing Syrians in Turkey: State control and no crisis discourse. *International Migration*, 59(1), 197-214.
- SGDD-ASAM (2022). *Sosyal uyum*. <https://sgdd.org.tr/calisma-alanlarimiz/sosyal-uyum/>. (Erişim Tarihi: 01.07.2022).
- Soykan, C. & Şenses, N. (2018). The problem of representation: Civil society organizations from Turkey in the GFMD process. *Globalizations*, 15(6), 824-837.
- Stock, I. (2022). The impact of migration policies on civil society actors' efforts to improve migrants' access to social and economic rights in Morocco. *The Journal of North African Studies*, 27(3), 505-526.
- Sunata, U. & Abdulla, A. (2020). Lessons from experiences of Syrian civil society in refugee education of Turkey. *Journal of Immigrant and Refugee Studies*, 18(4), 434-447.
- Sunata, U. & Tosun, S. (2019). Assessing the civil society's role in refugee integration in Turkey: NGO-R as a new typology. *Journal of Refugee Studies*, 32(4), 683-703.
- Şakacı, B. K. (2020). Türkiye'nin göç ve iskân politikaları: 1934 tarihli 2510 sayılı iskân kanunu incelemesi, *Journal of Public Administration and Policy*, 1(3), 36-57
- Şenses, N. (2020). Göçmen odaklı sivil toplum oluşumları: Değişen eylemler ve siyasetler. *Alternatif Politika*, 12(1), 50-78.
- Toğral Koca, B. (2019). Local bordering practices, refugees, and civil society: The case of Berlin. *Geographical Review*, 109(4), 544-561.
- Toğral Koca, B. (2022). Bordering, differential inclusion/exclusion and civil society in the UK. *International Journal of Urban and Regional Research*, 46(1), 65-81.
- Toumarkine, A. (2001). Kafkas ve Balkan göçmen dernekleri: Sivil toplum ve milliyetçilik. İçinde Yerasimos, S., Seufert, G. & Vorhoff, K. (der.), *Türkiye'de sivil toplum ve milliyetçilik*, (s.425-450), İstanbul: İletişim Yayınları.
- UNHCR (2022, Haziran 16). *Global trends report 2021*. <https://www.unhcr.org/62a9d1494/global-trends-report-2021>. (Erişim Tarihi: 11.07.2022)

- Ülker, E. (2008). Assimilation, security and geographical nationalization in interwar Turkey: The settlement law of 1934. *European Journal of Turkish Studies. Social Sciences on Contemporary Turkey*, (7).
- Üstübcü, A. (2018). *The governance of international migration*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Vertovec, S. (2004). Migrant transnationalism and modes of transformation . *International migration review*, 38(3), 970-1001.
- Wise, R. D. (2018). Is there a space for counterhegemonic participation? Civil society in the global governance of migration. *Globalizations*, 15(6), 746-761.
- Yıldırım, A. & H. Şimşek (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zihniöđlü, Ö. & Dalkıran, M. (2022). From social capital to social cohesion: Syrian refugees in Turkey and the role of NGOs as intermediaries. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48(11), 2455-2472.